

subjekt i predikat počeli razlikovati pridjevima obavijesni i gramatički. To nam se ovdje učinilo najprikladnijim jer čitatelja uvijek opet izričito podsjeća na to o čemu se pri tom razlikovanju zapravo radi. No to bi teško bilo prihvatljivo kao trajno rješenje jer je previše glomazno. Trebat će se odlučiti u kojem će se značenju upotrebljavati tradicionalni nazivi subjekt i predikat. Čini mi se da je zbog kontinuiteta opće gramatičke naobrazbe u osnovnim i srednjim školama zgodnije da se ti termini upotrebljavaju za ono što smo ovdje zvali gramatički subjekt i gramatički predikat. A za naš obavijesni subjekt i obavijesni predikat trebat će onda uvesti nove nazive. Najzgodnije je možda preuzeti iste termine u prilagodenom obliku iz grčkoga izvornika kao *hipokejmenon* i *kategorumenon*. Ti su nam grčki oblici mnogo pomogli da razumijemo o čemu se pri toj raščlambi zapravo radi. U istu svrhu mogu poslužiti i uspjeti hrvatski prijevodi *podmet* i *prirok*, koji se danas u gramatici slabo upotrebljavaju. Konačni se izbor može izvršiti tek pri daljnjem radu.

Nakon ovih naših razmatranja donekle nam je jasno što je to hipokejmenon i kategorumenon. Ništa međutim nismo rekli o prirodi subjekta i predikata i daljnje gramatičkog ustrojstva rečenice. Uvijek smo se samo pozivali na gramatičku naobrazbu po kojoj ih znamo naći i utvrditi. Sada je potrebno razmotriti korijenje po kojima se određuju subjekt i predikat. Time se otvaraju daljnja pitanja u vezi s unutrašnjim ustrojem rečenice. Njima treba posvetiti nov članak.

O JEDNOM AKCENATSKOM PROCESU U RAZLIČITIM SLUŽBAMA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Vladimir Anić

Cijelo područje hrvatskosrpskog jezika priznaje i provodi novoštokavski četvoroakcenatski sistem. Taj akcenat postoji i u djelima mnogih hrvatskih pisaca prije narodnog preporoda. Već u dopreporodno doba pada prvi opis toga sistema (Šime Starčević 1812. u svojoj gramatici), a Vuk Karadžić unosi ga u svoj *Srpski rječnik*, koji je presudno utjecao na oblikovanje suvremenoga jezika i jezičnu svijest. Valja ipak priznati da su razni lingvistički i izvanlingvistički razlozi učinili da naš jezik prihvati i posvoji dosta riječi i kategorija koje su se nazivale ili se nazivaju stranima. Vrijeme je donijelo čitavu jednu leksičku i pojmovnu nadgradnju koja bi se imala skladno nadozidati na temeljima novoštokavske akcentuacije. Kako?

U prvi se čas čini da se pitanje postavlja tek danas, kad radio, film na materinskom jeziku i televizija izbacuju u prvi plan govoreni jezik kao sredstvo komunikacije koje ozbiljno ugrožava knjigu (pisani jezik). Ali ako se pregledaju akcentuirani rječnici, može se vidjeti da se akcentologija ne nosi lako

sa svim onim što nije u biti historijski naslijeđen rječnik. Pri tome zapažam i proces koji je u užem smislu akcenatski, ali i dijalektološki, pa i kulturološki (kako će se dalje vidjeti) – ili se ide za izvođenjem i konstruiranjem tzv. klasičnog akcenta ili pak putem imeničkog i pridjevskog prilagođavanja po intonaciji:

$$\begin{array}{l} \grave{ + X + X \leftarrow X + \acute{ + X \rightarrow X + \grave{ + X, \text{ odnosno} } \\ \grave{ + - + X \leftarrow X + \acute{ + X \rightarrow X + \acute{ + X. \end{array}$$

Dakle, kad se silazni akcentat nađe u sredini riječi, ima dvije mogućnosti: ili po pravilima novoštokavske akcentuacije mora prijeći na slog ispred (ako je dug, ostavlja duljinu) i promijeniti intonaciju ili na istom mjestu mijenja intonaciju (postaje uzlazan). Taj se proces vidi već na primjerima kao očèvidan $\leftarrow$ očevidan $\rightarrow$ očevidan, gdje se očèvidan, prilagođeno klasičnom akcentu, afirmira kao književno. Ali *poljoprivreda* $\rightarrow$ *poljòprivreda ne pokazuje tu tendenciju.¹ Kao tipičan primjer tog procesa u nadgradnji za prvi slučaj (dakle za $\grave{$, kojim se ovdje bavim), uzeo sam riječi na *-izam*. Već sâm taj nastavak postoji kao samostalna riječ, potpuno morfološki adaptirana, a riječi s tim nastavkom lako se tvore i nastaju takoreći svaki dan. U Klaićevu *Rječniku stranih riječi* (Zagreb, 1958)^{1a} na slovo A, B i K ima 113 riječi:

aforizam, agnosticizam, ahistorizam, akademizam, akmeizam, akozmizam, akromatizam, aktivizam, aktualizam, albinizam, alkoholizam, alogizam, alpinizam, altruizam, amaterizam, amerikanizam, anabaptizam, anacionalizam, analfabetizam, anakronizam, anarhizam, anarhosindikalizam, anatocizam, anglicizam, anilizam, animizam, anomizam, antagonizam, antifeminizam, anti-klerikalizam, antimilitarizam, antinomizam, antisemitizam, antropocentrizam, antropologizam, antropomorfizam, apoliticizam, apolitizam, apsolutizam, apstraktizam, arabizam, arhaizam, arijanizam, arivizam, artizam, asketizam, astatizam, asterizam, astigmatizam, astratizam, atavizam, ateizam, aticizam, auditivizam, austrijacizam, austromarksizam, austroslavizam, autizam, autoerotizam, autografizam, automatizam, automobilizam, autonomizam, avanturizam, bajronizam, balkanizam, baptizam, barbarizam, berkleizam, bibliizam, bilin-gvizam, birokratizam, bizantinizam, blankizam, bohemizam, boljševizam, bonapartizam, botulizam, budizam, kalvinizam, kampanilizam, kanibalizam, kantizam, kapitalizam, karijerizam, kartezijanizam, katehizam, katolicizam, kaut-

¹ Lj. Jonke daje ovo tumačenje uz riječi *primoprèdaja, kupoprèdaja, samoòprava, poljoprivreda*: »Prema se položaj kratkosilaznog akcenta na srednjem slogu tih riječi protivi osnovnom pravilu o položaju kratkosilaznog akcenta uopće, ipak se naše jezično osjećanje buni protiv prenošenja akcenta za jedan slog naprijed (*samòuprava, primòpredaja*), a presedani za opravdanost takve pobune nalaze se i u nekim narodnim složenicama vukovskog tipa, kao što je npr. *ranorànilac, kojekàko, zlomišljenik* i sl. (v. Maretić, Gram., t. 129. b), *Knjiž. jez. u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965,² str. 233–234.

^{1a} Dalje uz primjere kao oznaka samo K.

skijanzizam, kauzalizam, klasicizam, klerikalizam, klerofašizam, kolektivizam, kolorizam, komizam, komunizam, konfucijanizam, konsonantizam, konstitucionalizam, konstruktivizam, konzervativizam, konzervativizam, korporativizam, korupcionizam, kozmopolitizam, kretenizam, kriticizam, kroatizam, kromatizam, kubizam, kvalunkvizizam, kvijetizam.

U Benešićevu *Hrvatsko-poljskom rječniku*, radenom u druge svrhe, pod istim slovima nalaze se *apsolutizam, asketizam, bizantinizam, boljševizam, kapitalizam, katehizam, katolicizam, klasicizam, klerikalizam, kolektivizam, komunizam, konzervativizam, kretenizam, kriticizam*.

U Klaićevu rječniku akcenat je *izam*, s tim da su sve riječi dobile intonacijski prilagođen akcenat na istom mjestu (*aforizam* → *aforizam* itd.). Očito je da su akcenti dani prema govorima koji to prilagođivanje vrše, a ne po pravilima klasične akcentuacije (*aforizam* – *aförizam*). Jednako je prije postupio i Benešić. Ipak, takvo akcentuiranje stoji u raskoraku sa tendencijom da se ustali u govoru inteligencije (shvaćene široko), koja ga priznaje i *verificira*. (Zato taj akcenat u razmatranim položajima nazivam dalje u v j e t n o *verificiranim*.) To potvrđuju i podaci koje crpem sa vrpce što sam je snimio sa subjektima koji su čitali zadani tekst ne znajući da čitaju zbog akcenta, odnosno sa vrpce na kojoj imam tekstove spikera (lektorirani tekst, dakle govorni pisani jezik) i raznih govornih lica koja na radiju i televiziji govore bez teksta i po općenitom shvaćanju književno. U zadani tekst uvrstio sam 14 primjera iz Benešićeva rječnika. Dvadeset subjekata izgovorilo ih je ukupno 280 puta. Od toga ← (kao *komünizam*) 40 puta u izgovoru 3 subjekta. Jedan subjekt je izgovorio 5 primjera sa ← (*asketizam, boljševizam, komunizam, kretenizam, kriticizam* – samo četverosložne). U javno čitanom tekstu zabilježio sam 20 primjera izgovorena 143 puta, od toga ← 21 put, * 116 i ' 6 puta. U izgovorenom tekstu bez predloška zabilježio sam 17 primjera, izgovorenih 108 puta, od toga ← 17, * 75, a ' 16. Na tim podacima ne želim insistirati, jer izbor govornih lica bitno utječe na brojke. Dovoljno je snimiti jedan duži iskaz govornog lica koje na bazi svoga dijalekta ima ← ili ', pa da se dobije drugačija slika. Ali i s većim brojem nejednostrano izabranih govornika potvrdilo bi se da se * čvrsto drži. Napominjem ipak da sam izabirao govorna lica bez izrazitih dijalekatskih crta.

Nakon toga za subjekte koji su radili na zadanom tekstu (12 iz štokavske Dalmacije, 4 čakavca, po 1 štokavac iz Bosne i Srbije i 2 kajkavca i naknadno još 4 štokavca iz Hercegovine) sastavio sam tekst s primjerima sa radija i televizije. Tu se pokazalo da se kratki silazni akcenat zadržava u slučajevima koji imaju i neka obilježja tipova. To prikazuje tabela na str. 87.

Prazno mjesto u tabeli znači da odgovarajući akcenat nije konstatiran. Vidi se da je u K striktno poštivana zakonitost da na srednjim slogovima ne mogu stajati silazni akcenti. Našavši se pred izborom, K daje prednost prilagođenom

<p>— (<i>primadònskī</i>) <i>mariònetà</i> mariònetsko K <i>abònentkinja</i> K abònentski <i>violinistkinja</i> dinamičan</p>	<p>primadòna primadònskī marionèta marionètskō abonèntkinja abonèntski violinistkinja dinamičan</p>	<p>(<i>primadòna</i> K) — <i>marionèta</i> K <i>marionètskō</i> <i>abonèntkinja</i> <i>abonèntski</i> <i>violinistkinja</i> K <i>dinàmičan</i> K</p>
<p>(<i>viola</i> K) <i>viòlin(a)</i> — <i>kandèlōra</i> K <i>stratòsfēra</i> stratòsferskī (<i>primàrijus</i>) <i>kònkkrètan</i> K <i>domināntan</i> <i>prepotèntan</i> <i>benevolèntan</i></p>	<p>viòla — ikebàna kandelōra — stratosfèrskī primàrijus <i>kònkkrètan</i> <i>kònkkrètan</i> domināntan <i>domināntan</i> <i>prepotèntan</i> <i>prepotèntan</i> benevolèntan <i>benevolèntan</i></p>	<p>— violina — — stratosfèra K — (<i>primàrijus</i> K) <i>kònkkrètan</i> domināntan K (<i>prepotèntan</i> K) (<i>benevolèntan</i> K)</p>

akcentu (10 slučajeva) pred klasičnim (6 puta); ali izbor nije bio lak: prema *mariònetsko* stoji *marionèta* umjesto očekivanoga *mariònetà*. Svaka riječ sa silaznim akcentom teoretski bi imala biti predodređena da izgubi taj akcent. Tako se *ikebàna* javlja samo u srednjoj koloni, iako bi se moglo očekivati da s vremenom primi drugačiji akcent i uključi se u neki od tipova, npr. **ikèbàna* ili **ikebàna* ← ili *ikebàna* prema Daničićevu *barutàna*. Primjere u lijevoj koloni izgovarali su štokavci iz Dalmacije, primjere u srednjoj svi zajedno (sa [˘]), primjere u desnoj koloni izgovarala su govorna lica iz Bosne (1) i Hercegovine (1). Primjere sa [˘] u srednjoj koloni izgovarali su čakavci. Pri reprodukciji [˘] je verificiran gotovo u potpunosti i od onih koji ga nisu redovno izgovarali. Kad sam – ne tražeći nikakva znanja o tome koji je akcentat »dobar« – zatražio nekakav opis akcenta, čuo sam da je jedan akcentat »običan«, jedan »dalmatinski«, a jedan »bosanski«. Dakle, postoji svijest o tome da su klasični akcenti teritorijalno u prvom redu dalmatinski. Pod nepreciznim pojmom »bosanski« zapazio sam da se podrazumijevaju uglavnom govori koji prema *tàbu*, *hòbi* imaju *tàbu*, *hòbi*. Zato su ovdje regionalni akcenti tiskani kurzivom. To znači da su tiskani kurzivom u lijevoj koloni klasično-regionalni, a u srednjoj i desnoj samo regionalni (tj. teritorijalno omeđeni).

Očito je da se nalazimo ne samo pred problemom više ili manje usvojenog akcenta nego i pred problemom postojećeg i nepostojećeg. Isto tako, uzlazni akcent na srednjem slogu postoji kao ishodišna mogućnost, bez obzira na originalni akcent ili akcent u jeziku posredniku. Očito je da u japanskoj riječi *ikebana* ne možemo tražiti izravni utjecaj originalnog akcenta.

Ovaj proces nalazi se u samom živom tkivu suvremenoga jezika. Kad sam subjektima koji su različito izgovarali, dakle i klasično-regionalno, dao da slušaju potresni dijalog iz »Glorije« Ranka Marinkovića (izd. »Jugoton« u interpretaciji Mire Stupice) i da čuju akcente *marionëta*, *circusäntkinja* i *circusänt*, nitko nije zapazio ništa neobično. Dapače, nitko se nije ni složio da bi tu morao stajati kakav drugačiji akcent! Ovakvi primjeri nisu bez pouke. Silazni akcent u toj poziciji je poznat, najviše gledalaca ga govori, a onaj koji ne govori, naučio je da ga sluša i prihvaća kao nešto normalno. Akcent najpodesniji je da tu djeluje obavijesno, upravo u smislu teksta, bez ikakve dodatne informacije o podrijetlu i regionalnoj pripadnosti; on ne opterećuje težinom klasike krhku riječ *circusäntkinja*, semantički i kontekstualno punu prezrive afektivne boje. Naprotiv, akcent *circusäntkinja* u ovakvom kontekstu od svoga ambigviteta čuva kao obilježje regionalnu komponentu. Ta bi komponenta bila nužna jedino kad bi piscu bilo stalo da pokaže da je Glorija – Dalmatinka! Drugim riječima, u drami bi »pravilni«, klasični akcent odveo tok misli gledaoca u neželjenom pravcu i upropastio umjetnički doživljaj.

Drugačije je u romanu »Bakonja fra Brne« S. Matavulja. Pisac je dalmatinskim ikavskim govorom svoja lica karakterizirao regionalno, konfesionalno i kulturološki. Zato u odlomku iz romana na ploči »Jugotona« ne vidim razloga za akcent deminutiva *kandelòrica*, kad u kontekstom postavljenim koordinatama postoji jedino akcent *kandëlòra* (tako i u K). Akcent *kandelòra* govore čakavci (i tu i tamo u stihu iz arsenala pučkih iskustava o vremenu *Gospa kandelòra, zima fora*), a prilagođeni akcent *kandelóra ne postoji. Dakle, deminutiv sa ` prema zamišljenom ´ nije dobro ni izveden. U ovom slučaju, izostavljanjem klasično-regionalnog akcenta izgubljeno je nešto od pišćeva nastojanja da jezikom karakterizira i odredi likove iz romana.

Prema svemu iznesenom, čini se da ovaj skromni pokus ukazuje na potrebu rezerve prema omiljelom mišljenju da je dosljedno provedena novoštokavska akcentuacija opčestokavska osobina. U stvari, jezičnu nadgradnju podređuje klasičnoj akcentuaciji u sistemski do kraja relevantnom vidu i bogatom rječniku jedino štokavska Dalmacija. Ali, njezin utjecaj na cjelokupni hrvatskosrpski književni jezik nije odlučan: »dalmatinski« akcent odstupa, ili barem ne prodire, pa ni njegova dosljednost nije mogla u školi donijeti dalmatinskim štokavskim govorima presudan prestiž. Iako se ovdje ne mogu riješiti problemi koji iz toga izlaze, čini se umjesnim napomenuti da u različitim službama književnog jezika, koje imaju svoje različite potrebe, akcent nije irelevantan. Sigurno je da se književni jezik ne može odreći klasičnoga akcenta

u nadgradnji. Ali našu akcentologiju čeka koristan zadatak da sa sinkronijskog i stilističkog stanovišta prouči pojave koje su se s jezikom novije književnosti ustalile u idiomu koji inteligencija može i hoće da prizna kao svojstvene književnom jeziku. Klasični i verificirani akcenat, vidjeli smo, nisu u suprotnosti. Svrha je ovoga članka da ukaže na mogućnosti i granice jednog procesa u suvremenom književnom jeziku. Možemo tom procesu pripisati i najveći stupanj realizacije u doglednoj ili daljoj budućnosti, bilo u pravcu tonske adaptacije, bilo u pravcu zakonitosti klasične akcentuacije. Ali to ne lišava pripadnika jezične zajednice prirodne nužnosti da danas reagira na nj svojim senzibilitetom i predodžbama svoga vremena.

Ovdje nije bilo želje da se predlažu normativna rješenja. Uostalom, ni terminološke nepreciznosti ne pogoduju tome. Opsežnijim zaključcima o odnosima adaptiranih (klasičnoga i intonativno prilagođenoga) i verificiranog akcenta (kako sam ga za ovu priliku nazvao) u nadgradnji književnog jezika mogla bi pomoći jedna nedvosmislena i za naše prilike potpuno upotrebljiva definicija standarda.²

O S V R T I

KRUNOSLAV PRANJIĆ: JEZIK I KNJIŽEVNO DJELO

»Školska knjiga«, Zagreb 1968.

U primjeni našega književnoga jezika djeluju dva gledanja. Jedno, koje zastupaju praktičari, bez sumnje zaslužni za čuvanje mnogih normativnih kontinuiteta, ipak se previše često ograničuje na pitanja tipa »da li se tako može reći« i pokazuje stalnu napetost prema svim vrstama manje običnih posebno dijalekatskih riječi i konstrukcija. Naviknuto da jeziku pripisuje najrazličitije misije, ono je sklono da normu protegne na sve oblike mišljenja i izražavanja, te prema njemu npr. u kazalištu i ep i skeč treba da budu jednako dobri učitelji, a škola i ulica dobri učenici književnog jezika; u školi ono još živi od doktrine koja se vezuje uz Flaubertovo ime da se ne ponavljaju rije-

či.¹ Naprotiv, iz problemski usmjerenih ispitivanja, koja se ne svode tek na dobro i loše, na potrebno i nepotrebno, izlazi da sve u jeziku može biti potrebno, samo nije sve jednako vrijedno. Tako ti nazori pod našom »slabom pismenošću« koju s razlogom uviđaju, podrazumijevaju različite stvari. Prvi osjeća postojanje različitih stilova književnog jezika uglavnom kao teret u uzdizanju pismenosti, uočava nedostatke u primjeni gramatike i pravopisa, ali obično ne luči njihove kompetencije. Drugi je nazor neza-

¹ To se može opaziti i u uniformiranju jezika. Ne znamo tko je i zašto u novinama i publikacijama počeo npr. križati riječ *dapače* i ubacivati samo *štaviše*. Još manje znam što se time dobiva. — Zašto, ako isti tren nismo preko Radio-Zagreba čuli da se nešto dogodilo u Zagrebu, nećemo više ni čuti, jer dalje, protivno svakoj radiofonskoj potrebi, čujemo u tom gradu?

² M. Kravar u *Problematika naše gradske akcentuacije* (Zadarska revija, sv. 3, 1968) pristaje uz definiciju Ch. C. Friesa. *American English Grammar* (New York, 1940. str. 13) koji definira američki standard kao »skup jezičnih navika, uzetih široko, u kojima se obavljaju glavni poslovi političkoga, društvenoga, privrednoga, odgojnoga i vjerskoga života ove zemlje«. Obavljaju se ili mi želimo da se obavljaju?